

ΝΕΟΦΥΤΟΣ ΚΑΥΣΟΚΑΛΥΒΙΤΗΣ (1713–1784;) ΚΑΙ ΤΟ «ΚΙΝΗΜΑ ΤΩΝ ΚΟΛΛΥΒΑΔΩΝ»

ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΜΠΑΡΤΖΕΛΙΩΤΗΣ

Για την αποτίμηση της εμπλοκής του Νεόφυτου Καυσοκαλυβίτη (1713–1784;) στο «Κίνημα των Κολλυβάδων» εναντίον εκείνων που αποφάσισαν «ίνα μη ζημιώνται του εργοχείρου» να επιτελούν τις αγρυπνίες και τα μνημόσυνα τις Κυριακές και τις μεγάλες εορτές,¹ εναντίον, δηλαδή, των παραβατών, των καινοτόμων και των καταφρονητών των εκκλησιαστικών θεσμών και διατάξεων, είναι απαραίτητο να εξεταστούν: α) οι επικρατούσες φιλοσοφικο-θεολογικές τάσεις και αντιπαραθέσεις κατά τον 18^ο αιώνα, β) ο θρησκευτικός λόγος, οι πεποιθήσεις και η πεισματική τους υπεράσπιση από τον μοναχό Νεόφυτο, και, γ) οι συνεχείς μετακινήσεις και περιπλανήσεις του ιδίου, οι οποίες συνέτειναν στην εντατικοποίηση, στην όξυνση της διαμάχης και στην μεταφορά των πεισματικών του θέσεων στον ευρύτερο βαλκανικό χώρο. Η πεισματική και αδιάλλακτη εμμονή του στην κατά γράμμα τήρηση των εκκλησιαστικών θεσμών και διατάξεων από το ένα μέρος, και οι έντονες αντιπαραθέσεις του προς τον αιώνα των φώτων, προς τα μηνύματα των καιρών και προς τις νεωτερικές ιδέες, από το άλλο μέρος, οδήγησαν, όπως ήταν αναμενόμενο, στην ανακίνηση των συνειδήσεων των αντιφρονούντων και αντιπάλων του, των μαθητών και των συνεργατών του. Οι εν λόγω αντιπαραθέσεις ήσαν «ευεργετικές» κατά τούτο, ότι δηλαδή ήσαν «υπεύθυνες», τόσο για την ένταση όσο και για την έκταση που έλαβαν, ώστε να επιτρέψουν στον Βενιαμίν Λέσβιο να διατυπώσει την άποψη ότι οι διώκτες των νέων δοξών και συστημάτων, είναι αναγκαίοι για την επέκτασή τους: «αυξάνουσι μόναι εκείναι των δοξών και συστημάτων και τότε μάλλον όταν καταδιώκονται».² Τα παραδείγματα που ακολουθούν επιβεβαιώνουν τα «ευεργετικά» αποτελέσματα των ανακινήσεων των συνειδήσεων.

I

Συγκεκριμένα: οι αντιθέσεις που συνειδητοποιούνται πρέπει να ερευνώνται τόσο ως προς τα βαθύτερα αίτια του παρόντος όσο και ως προς τις συνθήκες του παρελθόντος. Και τούτο γιατί πίσω και πέρα από το καλογηρικό πείσμα του Νεόφυτου και τους αντιπάλους του Αγιαννανίτας, τους «Περί των εν τή αναστασίμωι νεκρολογούντων», όπως τους αποκαλεί ο Νεόφυτος, πίσω και πέρα από τους «κολλυβάδας» και τους

¹ Αθανασίου Πάριου, *Δήλωσις της εν τώ Αγίω Όρει ταραχών αληθείας*, Αθήναι 1988, σ. 26.

² *Στοιχεία ηθικής*, χειρόγραφο &117.

«καινοτομούντες»,³ πρέπει να αναζητήσουμε τη σύγκρουση του διαφωτισμού με την συντηρητική θεολογική και εκκλησιαστική παράδοση της ορθοδοξίας. Το συγκλονιστικό για τον σύγχρονο ερευνητή είναι ότι παρά τις δραματικές και ριζικές αλλαγές που σημειώθηκαν στον πολιτικό χάρτη και στον πολιτισμικό χώρο του μεταβυζαντινού Ελληνισμού μετά την «οιμωγή» της Αλώσεως, το απλούμενο απανταχού «παχύτατον» και «χειροπιαστό» σκοτάδι, την ανεξήγητη αγωνία των εν «αιχμαλωσία» Ελλήνων,⁴ την επικράτηση της άγνοιας, της αμφιβολίας και της δεισιδαιμονίας και την απώλεια της ελευθερίας, παρά τα δεσμά και τη δίωξη της φιλοσοφίας και των επιστημών, παρόλα αυτά δεν έλειψαν οι προσπάθειες ανάπτυξης και διάδοσης της θύραθεν παιδείας και της σοφίας των Ελλήνων, και όχι μόνο δεν έλειψαν, αλλά, επιπλέον, σημειώθηκαν πεισματικές – και ενίοτε φονικές – διαμάχες και οξύτερες αντιπαραθέσεις πάνω σε κείρια και άκρως ενδιαφέροντα θέματα, όπως είναι οι αντιπαραθέσεις μεταξύ της ορθολογικής θεώρησης των πραγμάτων και της συντηρητικής, σχολαστικής και μυστικιστικής εκκλησιαστικής παράδοσης, μεταξύ της Ευρώπης και του απολυταρχικού επεκτατισμού της Ανατολής, μεταξύ των «Κολλυβάδων» και των «Αγιαννανιτών». Οι εκπρόσωποι της πρώτης τάσεως ενεθάρρυναν την αφαιρετική διαδικασία της μαθηματικής επιστήμης, ενώ οι εκπρόσωποι της δεύτερης τάσεως ενεθάρρυναν τον συντηρητισμό και τις αυστηρότερες αναδιπλωτικές διαθέσεις των συνειδήσεων. Κατά τον ΙΗ' αιώνα οι δύο τάσεις ανακεφαλαιώνονται στους εκπροσώπους της νεωτερικής επιστήμης οι οποίοι ενδιαφέρονται για τη 'μετακένωση' των μουσών στον πάτριον Ελικώνα τους, δηλαδή για την επανάκαμψη των επιστημών από τη Δυτική Ευρώπη κλήρου και του συντηρητισμού, οι οποίοι ενδιαφέρονται για τη διαμόρφωση μιας υποδομής για το «ενιαίο γένος των Ορθοδόξων», ακόμη και όταν αυτή οδηγεί σε ανθελληνικές και ανελεύθερες ενέργειες.⁵

Έτσι, ενώ οι εκπρόσωποι των «νεωτερικών» απέβλεπαν στην αναγέννηση και ανάσταση του Ελληνισμού μέσω του «φωτισμού του Γένους και των νέων διδαγμάτων της επιστήμης, των «τερατωδών» σημείων των νέων Μαθηματικών και της Φυσικής, σε «συναδέλφωση» με τα περί ελευθερίας και πολιτικής κηρύγματα,⁶ οι εκπρόσωποι του αριστοτελικοσχολαστικού συντηρητισμού υπερασπίζονταν τα «ψευδή γράμματα» – τα «Γραμματικά» – και επινοούσαν κατασταλτικούς μηχανισμούς και «ψευδεπίπλαστες κατηγορίες» εναντίον του κηρύκων του φωτός των επιστημών και των μαθήσεων, συναθροίζοντας «λογικά και φυσικά ωσάν να ήσαν Αρείου αιρέσεις». Τα παραδείγματα αντιπαραθέσεων: του Μεθοδίου Ανθρακίτη και Νικομηδείας Παϊσίου, του Νικολάου Ζερζούλη και του Δωροθέου Λεσβίου, του Ευγένιου Βούλγαρη και του Νεόφυτου Κausοκαλυβίτη, πρωτοπόρου του κινήματος των «Κολλυβάδων»,

³ Νεοφύτου Κausοκαλυβίτου, *Περί των εν τή αναστασίμω νεκρολογούντων*, εν κωδ. της Ακαδημίας Βουκουρεστίου 222, σσ. 572-573.

⁴ Αδ. Κοραή, *Memoire sur l'etat actuel de la civilisation dans la Grece*, Paris 1803, σ. 11.

⁵ Π.Κιτρομηλίδης, *Το όραμα της ελευθερίας στην ελληνική κοινωνία*, Αθήνα 1992, σ.17.

⁶ Μ. Στεφανίδου, *Αι φυσικά επιστήμαι εν Ελλάδι προ της επαναστάσεως. Η εκπαιδευτική επανάσταση*, Αθήνα 1926, σ. 9.

είναι άκρως διαφωτιστικά και αρκετά για να δείξουν τον τόνο της οξύτητας και την έκταση των συνεπειών στον υπό εξέταση αιώνα.

(Α) Ο Μεθόδιος Ανθρακίτης (1660-1736) εγκαινίασε την αντιπαράθεση μεταξύ νεωτερικής επιστήμης και του συντηρητικού Ορθοδόξου κλήρου με τη «μεταφορά» από την Ιταλία (1718) των νέων ευρωπαϊκών κατακτήσεων, της καρτεσιανής διδασκαλίας και της «καινής οδού» του Γαλιλαίου, των γεωμετρικών επιστημών, των «τριγώνων και των τετραγώνων», αποτέλεσμα των οποίων υπήρξε να «ανάψωσι το φως του Λόγου και να διερεθίσωσι επιπλέον την έμφυτον του ανθρώπου φιλομάθειαν...(και να προετοιμάσουν) κατάστασιν άλλην καλύτεραν και ευτυχεστέραν εις το Γένος». ⁷ Η ανανεωτική όμως αυτή προσπάθεια του Μεθοδίου για την κατάλυση του ζυγού του ανελεύθερου Αριστοτελισμού, ⁸ χωρίς να λαμβάνει υπόψη τα παραδοσιακά προγράμματα της περιπατητικής φιλοσοφίας, οδήγησε στο «αντίδωρον», στην καταδίκη του από τις Συνοδικές αποφάσεις του Οικουμενικού Πατριαρχείου (Αύγουστος και Νοέμβριος 1723) με την κατηγορία, μεταξύ άλλων, ότι ο κυρ Μεθόδιος διδάσκει τους μαθητές του για τρίγωνα και τετράγωνα «και την άλλην πολυάσχολον ματαιοπониαν... της μαθηματικής, περί γραμματικής το ουδέν». ⁹

Οι κατασταλτικοί μηχανισμοί της επίσημης εκκλησίας λειτούργησαν στην περίπτωση του κυρ Μεθοδίου αποτελεσματικότερα, αφού δεν απέτρεψαν τελικά το «ναυάγιον», την αναποτελεσματική παρέμβαση του πείσιμονος Παϊσίου-έπειτα από την ταπεινωτική ομολογία πίστεως του Μεθοδίου και την ανθρωπιστική παρέμβαση των προκρίτων των Ιωαννίνων-προκειμένου να εμποδίσει την «πρόσκλησιν» για να ανέβη στην βασιλεύουσα για να απολογηθεί καθότι «υπάρχει πενέστατος, και ουκ έχει τα προς οδοιπορίαν αναγκαιούντα ...ασθενής και αδύνατος, και ουκ ισχύουσιν αι γηραλαίαι σάρκες να αντιπαλαίωσιν εις τοιαύτην σκληρότητα οδοιπορίας τοσοούτων ημερών». Αντιθέτως, ακολούθησε η αυστηρότατη «απαλλακτική» απόφαση της Συνόδου του Οικουμενικού Πατριαρχείου (1 Ιουνίου 1725), ¹⁰ σύμφωνα με την οποία ο Ανθρακίτης εντέλλεται να αποκηρύξει την όλη διδασκαλία του και να περιοριστεί στη διδασκαλία της Περιπατητικής διδασκαλίας, τα δε «τετράδιά του να ριφθούν στη φωτιά και να αφανιστούν («πυρίκαυστα γένωνται , και τη αφανείαι παραδοθώσιν». Η ταπεινωτική ομολογία πίστεως του Ανθρακίτη και η ανθρωπιστική παρέμβαση των

⁷ Κ. Κούμα, *Σύνταγμα Φιλοσοφίας*, τόμ. Α', Vienna 1818, σ. στ'.

⁸ Ι. Μοισιόδακος, *Απολογία*, Βιέννη 1780, μέρος α', σ. 12.

⁹ Πβ. Λεοντοπόλεως Σωφρονίου, «Ιερόθεος Πελοποννήσιος ο Ιβηρίτης και Μεθόδιος Ανθρακίτης ο εξ Ιωαννίνων, *Ρωμανός ο Μελωδός*, I (1933), σσ. 275-277, και Ν. Ψημμένου, *Η Ελληνική φιλοσοφία*, τόμ. Β', σσ. 424-426.

¹⁰ «Απαλλακτική απόφαση της Συνόδου του Οικουμενικού Πατριαρχείου», έκδ. Ευστ. Πελαγίδη, *Μακεδονικά* 23 (1983).

προκρίτων των Ιωαννίνων,¹¹ προκειμένου να διαφυλάξουν την «αγαθήν μνήμην» του λογιωτάτου κυρ Μεθοδίου,¹² δεν είχαν κανένα αποτέλεσμα.

Το παράδειγμα του Ανθρακίτη είναι σημαντικό κατά τούτο, ότι δηλαδή, έφερε στην επιφάνεια με σαφήνεια και κάτω από δραματικές συνθήκες το πρόβλημα της αυτονομίας της επιστημονικής έρευνας και της ανεξαρτησίας της διδασκαλίας των φιλοσοφικών μαθημάτων από την εκκλησιαστική διδασκαλία και τους «ζηλωτάς της πίστεως». Για τον Νεόφυτο Κουσοκαλυβίτη, ζηλωτή όντα της πίστεως, όπως θα διαπιστώσουμε πιο κάτω, η αποδοχή του γνωστικού αντικειμένου εκ μέρους του Πατριαρχείου ήταν εξασφαλισμένη. Τούτο συνάγεται από την πρόσκληση του Οικουμενικού Πατριάρχη Γαβριήλ του Δ' να διδάξει στην Πατριαρχική Ακαδημία (1783) στην Κωνσταντινούπολη, η οποία, αν και τιμητική, ήταν αρκετά δύσκολο, όπως και στην περίπτωση του Ανθρακίτη, να πραγματοποιηθεί εξ αιτίας της ηλικίας και της ταλαιπωρίας του. Η δυϊστική ή η συνδυαστική σχέση των δύο τούτων παραγόντων, της γνώσεως και της πίστεως, μας ακολουθεί ακόμη. Όταν συμβαίνει το πρώτο, τα αποτελέσματα είναι «αξιοδάκρυτα» γιατί διερωτάται κανείς, όπως διερωτήθη και ο Μεθόδιος, αν οι καταδικάζοντες κινούνται από τον «ζήλον της πίστεως» ή «δια Πνεύματος Αγίου».

(B) Την ίδια, με τον Μεθόδιο, αντίδραση συνάντησε και ο Νικόλαος Ζερζούλης (1706-1773), ένας από τους πρώτους «λογάδες», άξιος, όπως και ο Βούλγαρης, να συγγράφει και να παραδίδει με ακρίβεια κάθε επιστήμη σε όλα τα μέρη της Ελλάδος, «συν πάσῃ τῇ Ευρώπῃ και τῷ των απανταχού της οικουμένης χωρίῳ».¹³

Ο Ζερζούλης συνέβαλε τα μέγιστα στη διάνοιξη της ευρείας λεωφόρου για την μετακένωση στον ελλαδικό χώρο των επιτευγμάτων των φιλοσόφων εκείνων που εχώρησαν «εις τα ενδότερα της φύσεως»¹⁴ και που η Ελλάς ολόκληρη πρέπει να τους σέβεται, διότι αυτοί σπουδάζουν να ανακαλέσουν τις Μούσες στον Πάτριον Ελικώνα τους. Το «αντίδωρον», δηλαδή η αντίδραση εναντίον της ορμητικής αυτής διεισδυσης στον Ελληνικό χώρο της μαθηματικοποίησης των πάντων προήλθε από τον Δωρόθεο Λέσβιος (+1770), εκπρόσωπο της περιπατητικής φιλοσοφίας και σχολάρχης της Πατριαρχικής Ακαδημίας, ο οποίος, χρησιμοποιώντας ειρωνική και καυστική γλώσσα, αντέτεινε ότι είναι αδύνατο να καταστούν οι μαθηματικοί λόγοι αίτια των φυσικών

¹¹ *Επιστολή προκρίτων των Ιωαννίνων προς τον Νικομηδείας Παΐσιον*, Π. Αραβαντινού, *Χρονογραφία της Ηπείρου των τε ομόρων ελληνικών και ιλλυρικών χωρών*, τόμ. Β. Αθήνα 1856, σσ. 277-278.

¹² «Απαλλακτική απόφαση της Συνόδου του Οικουμενικού Πατριαρχείου», έκδ. Ευστ. Πελαγίδη, *Μακεδονικά* 23 (1983).

¹³ Κ. Κούμα, *Σύνταγμα Φιλοσοφίας*, Πρόλογος, ι. Πβ. «Του σοφωτάτου διδασκάλου κυρ Νικολάου Κυριακού του Τζαρτζούλη, καθ' ού η ανωτέρω επιστολή εγράφη, γενναία απάντησις», έκδ. Α. Μπενάκη, *Φιλοσοφία* 7 (1977), σ. 434, και Α. Μπαρτζελιώτη, *Φιλοσοφία και επιστήμη*, Αθήνα 1992, σ. 85).

¹⁴ Πβ. Νικολάου Μαυροκορδάτου, *Φιλοθέου πάρεργα...Εν Βιέννῃ της Αυστρίας* 1800, σ. 54.

όντων, αφού, κατά τη διατύπωση του ίδιου, «αμήχανον καθάπαξ φυσικόν δεδειχθαι μαθηματικώς».¹⁵

Ο Δωρόθεος αντιτάχθηκε πεισματικά, αλλά μάταια, εναντίον της εισαγωγής των ιδεών και των πειραματικών επιστημών στα εκπαιδευτικά προγράμματα των ανωτέρων σχολών του ευρύτερου ελληνικού χώρου. Η αντιπαράθεσή του προς τον Ζερζούλη, τους «νεοεπιστήμονας» και τους «αθέους μαθηματικούς», τον εντάσσει μεταξύ των «παλαιοφιλοσόφων... και σχολαστικών ...λογιωτάτων φανατικών, καθότι συνήργησε στην όξυνση και στον «τάραχον των ...παθών».¹⁶ Αντιθέτως ο Ζερζούλης, όπως και ο Βούλγαρης όπως θα διαπιστώσουμε, πέρασε από την άμυνα στην επίθεση, έδωσε την «γενναία απάντηση» προς τις συντηρητικές θέσεις των αριστοτελικοσχολαστικών και προς την Αριστοτελική αυθεντία, ανέτρεψε τη σχέση φιλοσοφίας και θεολογίας, απάλλαξε την πρώτη από την υποτέλεια προς τη δεύτερη και αντικατέστησε τη μέθοδο του αποδεικτικού επιχειρήματος της αυθεντίας με τη νεότερη μέθοδο της επιστημονικής έρευνας και επιχειρηματολογίας.

(Γ) Τέλος, ο Ευγένιος Βούλγαρης (1716-1806), το κλέος της Κερκύρας και το καύχημα του Γένους, και άξιος, όχι μόνο να συγγράφει και να διδάσκει με «ακρίβεια πάσαν επιστήμη», όπως και ο Ζερζούλης, αλλά και να παραμένει «ατύφωτος» υπό του Αριστοτελισμού και ακλόνητος στην πίστη, συνέβαλε όσο κανένας άλλος στη δημιουργία των καταλλήλων συνθηκών για την αφομοίωση της κλασσικής και της βυζαντινής παράδοσης και την προσαρμογή τους προς τη νεότερη φιλοσοφία και επιστήμη. Ως «ανακαινιστής της ελληνικής παιδείας, και πατήρ της νέας φιλοσοφίας»,¹⁷ αλλά και ως εισηγητής του κριτικού εκλεκτικισμού, ο κλεινός Ευγένιος, δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την άρση του χάσματος μεταξύ των νεωτέρων και των παλαιοφιλοσόφων και το «ξαναγύρισμα της υπόδουλης πατρίδας του στις ρίζες της ιστορίας της»,¹⁸ χωρίς να αγνοήσει τα επιτεύγματα της νεότερης ευρωπαϊκής φιλοσοφίας, αλλά ούτε και να παγιδευτεί στην περιπατητική αίρεση.

Συγκεκριμένα, στην περιοχή της φιλοσοφίας και των επιστημών η συμβολή του εκλεκτικισμού του Κερκυραίου σοφού είναι σημαντική κατά τούτο, ότι δηλαδή η φιλοσοφία «συνάπτει τον λόγον τη πείρα»¹⁹ και αποτελεί το «ολικόν και τέλειον σύστημα».²⁰ Από το εκλεκτικό του «σύμπαν» οι Ευρωπαίοι σοφοί του ιζ' και ιη' αιώνα όχι μόνο δεν εξαιρούνται, αλλά επαινούνται και προβάλλονται ως «υπόδειγμα» στους άλλους, επειδή δεν δέχονται τα «αλλότρια δόγματα» «απερισκέπτως και ακρίτως», και δεν χρησιμοποιούν τον πολύτιμο θησαυρό της αρχαιότητας ως «αφορμήν απάτης».²¹

¹⁵ Πβ. «Του σοφωτάτου διδασκάλου κυρ Νικολάου Κυριακού του Τζαρτζούλη, καθ' ού η ανωτέρω επιστολή εγράφη, γενναία απάντησις», έκδ. Λ. Μπενάκη, *Φιλοσοφία* 7 (1977), σ. 445, και Λ. Μπαρτζελιώτη, *Φιλοσοφία και επιστήμη*, Αθήνα 1992, σ. 92.

¹⁶ Μ. Γεδεών, *Η πνευματική κίνηση του Γένους κατά τον ιη' και ιθ' αιώνα*, Αθήνα 1976, σ. 100.

¹⁷ Κ. Κούμα, *ό. π.*, σ. 25.

¹⁸ Π. Νούτσου, *Νεοελληνική φιλοσοφία. Οι ιδεολογικές διαστάσεις των ιδεολογικών της προσεγγίσεων*, Αθήνα 1981, σ. 39.

¹⁹ *Τα αρέσκοντα τοίς φιλοσόφοις*, Βιέννη 1805, σ.5.

²⁰ Πβ. *Λογική εκ παλαιών τε και νέων συννερανισθείσα*, Λειψία 1766, σ. 3.

²¹ Πβ. *Λογική*, *ό. π.* σ. 45: «του γάρ αληθούς αρχαιότερον ουδέν».

Με τον κριτικό αυτόν εκλεκτικισμό ο Ευγένιος εισάγει πράγματι καινά δαιμόνια στον σύγχρονο αριστοτελικό και θρησκευτικό συντηρητισμό, υποστηρίζοντας ότι οι ομογενείς μπορούν τώρα να ξεετάζουν και να ερευνούν και να συγκρίνουν και υπό το φώς των νεωτερικών αντιλήψεων, να εκφράζουν αμφιβολίες για τον απόλυτο χαρακτήρα του αποδεικτικού επιχειρήματος και της επαλήθευσης, και, επιπλέον, να αναγνωρίζουν τη σημασία της υπόθεσης και του πιθανού.²²

Τα πλεονεκτήματα του εκλεκτικισμού είναι προφανή: (1) ευνοεί τη σύνδεση της νέας φυσικής φιλοσοφίας με την μαθηματική επιστήμη στον ευρύτερο νεοελληνικό χώρο, (2) επιδοκιμάζει την Πλατωνική διδασκαλία για τη συμβολή της φιλοσοφίας του στην πραγματική ευδαιμονία του ανθρώπου δια της απαλλαγής τούτου από τα πάθη του σώματος (*Φαίδ.*, 58 a κ. εξ.), και, παράλληλα, υιοθετεί τις αριστοτελικές θέσεις σύμφωνα με τις οποίες όλοι οι άνθρωποι φύσει «ορέγονται του ειδέναι» και του έρωτος της κατ' αίσθηση γνώσεως,²³ (3) στη μετακόμιση των «μαθηματικών οργίων εκ των εν Ευρώπη Ακαδημιών»²⁴ στην Ελλάδα και την τιμητική τους τοποθέτηση στην Αθωνιάδα Σχολή, στον «ημέτερον λόφον», όπως τον περιγράφει ο ίδιος, με τα μύρια καλά, τα οποία «λόγος ουδείς ακριβώς παραστήσαι συνήσεται». Εκεί κάτω από τις σκιές των δένδρων είναι αναπτυγμένα τα βιβλία και τα τετράδια, «εκεί περιηχεί... μέσα στα δάση η Ελλάς αναθάλλουσα. Και εκεί μεν αγωνίζεται ο Δημοσθένης κατά του Μακεδόνο... ραψωδεί ο Όμηρος τας ανδραγαθίας τας υπό το Ίλιον... ιστορεί μετά ύψους ο Θουκυδίδης της Ελλάδος την στάσιν... εδώ και Πλάτων θεολογεί, εδώ και Αριστοτέλης πολυπραγμονεί και εξετάζει τας αρχάς και γενέσεις της φύσεως. Εδώ και Γάλλοι και Γερμανοί και Άγγλοι προβάλλουν τα νεωτερικά αυτών συστήματα...».²⁵

Είναι προφανές ότι τα θεμέλια της Ενωμένης Ευρώπης θα πρέπει να αναζητηθούν στην κρίσιμη αυτή περίοδο για τον Ελληνισμό και την Ορθοδοξία. Με τη συνύπαρξη και εξισορρόπηση Ελληνισμού και Ορθοδοξίας, της συνοχής και συνέχειας του αρχαίου ελληνικού κόσμου με τον σύγχρονο ελληνοευρωπαϊκό θρησκευτικό κόσμο, όπως εκτίθεται από τον κριτικό και ευέλικτο εκλεκτικισμό του Βούλγαρη, δεν αποφεύγονται μόνο η δημιουργία χασμάτων και ρηγμάτων μεταξύ των αλληπαλλήλων επιστημονικών και θρησκευτικών αντιπαραθέσεων, και το πρόβλημα του θρησκευτικού φανατισμού από το οποίον υποφέρει σήμερα ολόκληρη η ανθρωπότητα, αλλά και οι αντιδράσεις των εκπροσώπων των συντηρητικών θέσεων των ημερών του, οι οποίοι αντέταξαν με πείσμα και θρησκευτικό ζήλο, μεταξύ άλλων, την άποψη ότι «η μαθηματική ήτο πηγή της αθεΐας, της οποίας πρώτιστον αποτέλεσμα ήτον η κατάλυση της νηστείας».²⁶

²²Πβ. *Λογική*, ό.π. κεφ. 9, και Α. Potaga, "Natural Philosophy: An Intermediate between two Rivals", *Φιλοσοφία* 12 (1982), σ. 344.

²³ Πβ. Μ.τ.φ. Α1, 980 a, 21 και, Ε. Βουλγάρεως, *Λογική*, Προδιατριβή Τρίτη & α' όπου γίνεται λόγος για τον έρωτα του «ειδέναι και επίστασθαι» και «των αισθήσεων αγάπησιν».

²⁴ Πβ. Κ. Κούμα, *Σύνταγμα φιλοσοφίας*, Ι. σ. σ. στ'-ζ'.

²⁵ Πβ. Α. Αγγέλου, «Το χρονικό της Αθωνιάδας», *Νέα Εστία*, 74 (1963), σ. 85 (ανέκδ. κείμεν. κώδ. Ε. Β. 2952, σσ. 47-48)

²⁶ Πβ. Κ. Κούμα, *Ιστορία των ανθρωπίνων πράξεων*, τόμ. ΙΒ', Βιέννη 1818-1820, σ. 575.

Το «Κίνημα των Κολλυβάδων» που ακολουθεί δείχνει ότι ο ισχυρισμός αυτός του Πάριου για τα Μαθηματικά, ότι δηλαδή, οι Ορθόδοξοι διατρέχουν τον κίνδυνο εξ αιτίας της συγκατοικήσεώς των με τους Λατίνους να μανθάνουν και να αθετούν «τας πατροπαραδότους νηστείας»²⁷ είναι ανεπαρκής όχι μόνο βάσει των τεκμηριωμένων αναφορών του Βούλγαρη στην αρχαία ελληνική, τη βυζαντινή και τη δυτική παράδοση, αλλά και των έσωθεν αντιδράσεων των προοδευτικών στοιχείων οι οποίοι υποβάλλουν σε έλεγχο το τυπικό της Εκκλησίας και επιζητούν την προσαρμογή του προς τις νέες συνθήκες και τις ανάγκες των πιστών, τη συντόμευση του χρόνου των ακολουθιών, τον περιορισμό των αγρυπνιών και των εξαντλητικών νηστειών, την αραίωση της μετάληψης η οποία απαιτούσε την αδιάκοπη προετοιμασία των πιστών, έτσι ώστε η ζώσα Εκκλησία να ανταποκρίνεται αποτελεσματικά στις ανάγκες και τα προβλήματα του σύγχρονου ανθρώπου.²⁸ Ο Βούλγαρης, συνεπώς, δεν είχε να αντιμετωπίσει μόνο την λαϊκή προκατάληψη έναντι των εκπροσώπων των νεωτερικών επιστημών της εποχής του, τους «υιούς διαβόλου»,²⁹ αλλά και τους διδασκάλους των «γραμματικών», τους συντηρητικούς και ζηλωτές της πίστεως και, ιδιαίτερα τους Κολλυβάδες, πρωτεργάτες των οποίων ανεδείχθη ο Νεόφυτος Κausοκαλυβίτης.

II

Η πρόκληση της αντιπαράθεσης προήλθε από τους «Αγιαννανίτες», τους μοναχούς της Σκήτews της Αγίας Άννης (1754), οι οποίοι, στην προσπάθειά τους να ανοικοδομήσουν μεγαλύτερο ναό, να εργάζονται αποδοτικά και να μεταβαίνουν εγκαίρως στην αγορά των Καρυών κατά το Σάββατο, προς εξασφάλιση χρόνου, χρήματος και διατροφής, ή, κατά τον Αθανάσιο Πάριο, «ίνα μη ζημιώνται του εργοχείρου...»,³⁰ αποφάσισαν να μεταθέσουν τις αγρυπνίες και τα μνημόσυνα από το Σάββατο στην Κυριακή και στις μεγάλες εορτές. Η πρακτική αυτή ήταν αρκετή για να προκαλέσει την οργή, να ερεθίσει τον θρησκευτικό ζήλο και να δημιουργήσει την αντίδραση των εκπροσώπων της αυστηρής συντηρητικής αρχαίας εκκλησιαστικής παράδοσης, οι οποίοι, αυτοαποκαλούμενοι «λογάδες και «σπουδαίοι», έκριναν την πράξη αυτή ως «ανήκουστον του Όρους καινοτομία» και ως «παράβασιν της αρχαίας εκκλησιαστικής παραδόσεως. Και επομένως εις όποιον μέρος εύρισκον Αγιαννανίτας ήλεγchon αυτούς δεινώς, ονομάζοντες αυτούς καινοτόμους και καταφρονητάς των εκκλησιαστικών θεσμών και διατάξεων».³¹ Κατά την άποψή τους, και σύμφωνα με την παράδοση της Εκκλησίας, το Σάββατο αποτελεί την πιο κατάλληλη ημέρα για την τέλεση των μνημοσύνων και των υπέρ των νεκρών προσευχών. Κατά τη χαρακτηριστική διατύπωση του Νεόφυτου, «Η του Χριστού Εκκλησία ουχί εν τή αναστασίμωι, αλλ' εν Σαββάτωι παρέλαβεν αγράφωσ τελείν τά των αποιχομένων

²⁷ Πβ. Πηδάλιον, Αγαπίου Ιερομονάχου και Νικοδήμου Μοναχού, Αθήνα 1982, σ. 387.

²⁸ Δ. Μπαλάνου, «Η μορφή της Εκκλησίας», *Νέα Εστία* (1928), σσ. 13-15.

²⁹ Μ. Γεδεών, *ό. π.*, σ. 104.

³⁰ Αθανασίου Πάριου, Δήλωσις της εν τώ Αγίω Όρει ταραχών αληθείας, *ό. π.* σ. 27.

³¹ Α. Πάριος, *Δήλωσις*, *ό. π.* σ. 27. Πβ. *Επιτομή των Ιερών Κανόνων*, στον κώδικα 222 της Ακαδημίας Βουκουρεστίου, και Χ. Τζώγα, *Η περί μνημοσύνων έρις έν Αγίω ι Όρει κατά τόν ΙΗ' αιώνα*, Θεσσαλονίκη 1969, σ. 81.

μνημόσυνα».³² Από την άλλη πλευρά, οι καινοτομούντες Αγιαννανίτες αποκαλούσαν τους αυστηρούς τηρητές και υπέρμαχους των συγκεκριμένων παραδόσεων, «κολλυβάδας», αυτούς δηλαδή που ασχολούνται με τα κόλλυβα.³³ Η *Περί των εν τή αναστασίμωι νεκρολογούντων* διατριβή του Νεόφυτου Καυσοκαλυβίτη,³⁴ δύναται να θεωρηθεί ως το πρώτο σημαντικό έργο για την εδραίωση, εξάπλωση και όξυνση της μεταξύ των δύο παρατάξεων έριδος. Το ίδιο ισχύει και την περί συχνής Μεταλήψεως άποψη όπως αυτή εκτίθεται στα εκδοθέντα έργα του Νεοφύτου Καυσοκαλυβίτου και Νικοδήμου Αγιορείτου.³⁵ Και στις δύο περιπτώσεις η σχέση των «Κολλυβάδων» προς το πνεύμα του νεωτερικού διαφωτισμού και του συντηρητικού ζηλωτισμού, όπως συνάγεται από τους τρεις σημαίνοντες εκπροσώπους του, τον Νεόφυτο Καυσοκαλυβίτη, τον Νικόδημο Αγιορείτη και τον Αθανάσιο Πάριο, είναι αντιφατική και προβληματική. Από το ένα μέρος θέλουν να είναι και αυτοί «λογάδες» και «σπουδαίοι» εκφραστές της προσωπικής αυθεντίας, του κριτικού και πεισματικού ελέγχου, καθώς και θηρευτές της γνώσεως, της αρετής και της αλήθειας – περιφρονώντας τις αποφάσεις των Αρχιερέων και των Μητροπολιτών, και τους ανθρωπολάτρες εκείνους που προβάλλουν τα Μοναστήρια και τα Ασκητήρια, τους Πατριάρχες και τους Επισκόπους, την αυθεντία των Συνόδων και τη ποιοτική τους διάκριση σε ορθόδοξες και κακόδοξες, αιρετικές ή ληστρικές, και από το άλλο εξαίρουν το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγουν τα αυτοδίδακτα «επταετή παιδάρια», ότι δηλαδή, είναι «δήλον τοις πάσι», και ασκείται από τον κοινό νου, ο οποίος όμως φωτίζεται από τη γνώση και στηρίζεται συγχρόνως στις αρχές της λογικής! Αντιθέτως, όποιος δεν καταλήγει στο ίδιο συμπέρασμα ευρίσκεται υπό το κράτος της άγνοιας ή έχει ιδιοτελείς σκοπούς, όπως είναι το κέρδος, η αυταρέσκεια και η ανθρωπαρέσκεια. Αυτοί είναι άνθρωποι ανόητοι, αμαθείς, αθεόφοβοι, κακότροποι και ανθρωπάρεςκοι.³⁶

Την ίδια κριτική οι «Κολλυβάδες» ασκούν και επί της Εκκλησίας. Όπως δεν είναι πάντοτε το όνομα της Συνόδου σεπτόν και τίμιον, έτσι δεν είναι και το όνομα της Εκκλησίας, καθότι υπάρχει Εκκλησία των αγίων και Εκκλησία των οσίων και επιπλέον εκκλησία πονηρευομένων. Στόχος των είναι η ορθόδοξος σύνοδος η «φυλάττουσα

³² *Επιτομή των Ιερών Κανόνων*, στον κώδικα 222 της Ακαδημίας Βουκουρεστίου, και Χ. Τζώγα, *Η περί μνημοσύνων έρις έν Αγίω ι Όρει κατά τόν ΙΗ΄ αιώνα*, Θεσσαλονίκη 1969, σ. 81.

³³ Πβ' Γ. Ε. Μποροβίλος, «Παράδοσι και ανανέωσι κατά τον ΙΗ΄ αιώνα. Η περί των κολλύβων έρις και ο διαφωτισμός», *Παράδοση και Πρόοδος στην Ορθοδοξία*, Εκδ. ΔΚΦΔΕ-Ελληνικά Γράμματα, συντ. Λ. Μπαρτζελιώτης, Αθήνα 1994.

³⁴ Νεοφύτου Καυσοκαλυβίτου, *Περί των εν τή αναστασίμωι νεκρολογούντων*, εν κωδ. της Ακαδημίας Βουκουρεστίου 222, σς. 572-573.

³⁵ Βλ. σχ. Ιεροδ. Νεοφύτου Καυσοκαλυβίτου, *Περί της συχνής μεταλήψεως* (1977), Σχόλια Θεοδωρήτου Ιερομονάχου Αγιορείτου, Αθήνα 1992, και Νικοδήμου Αγιορείτου, *Βιβλίον ψυχοφελέστατονπερί της συνεχούς μεταλήψεως των αχράντων του Χριστού Μυστηρίων...* Βενετία 1783.

³⁶ Πβ. Νικοδήμου Αγιορείτου, Ομολογία πίστεως ήτοι απολογία δικαιοσύνης κατά των όσοι (sic) αμαθώς και κακοβούλως ετόλμησαν παραξηγείν και διαβάλλειν Παραδόσεις τινάς της Αγίας Εκκλησίας και άλλα τινά των περί Πίστεως υγιή και ορθόδοξα φρονήματα, Βενετία 1819, σσ. 45-46.

απαρασαλεύτως τα δόγματα και τας παραδόσεις και τους Κανόνες της Καθολικής Εκκλησίας, και η καταδίκη εκείνης που είναι κακόδοξος και αιρετική ως μη «φυλάττουσα αυτά». Ασφαλώς σεπτή και τίμια και αγία είναι η σύνοδος εκείνη που ακολουθεί τη γραπτή και προφορική παράδοση των αγίων Αποστόλων και της Καθολικής Εκκλησίας της οποίας τις αποφάσεις, κατά τη διατύπωση του Α. Πάριου, «κατά χρέος δεχόμεθα και φυλάττομεν, των δε αλλοτρίων την φωνήν ούτε γινώσκομεν ούτε πειθόμεθα αυτήν».³⁷ Ο ορθόδοξος, όμως, χαρακτήρας της συνόδου θα πρέπει να αποτελεί την εξισορρόπηση μεταξύ της παραδόσεως και της συναινετικής αποδοχής της, της πίστεως και του λόγου, της πίστεως κάθε ανθρώπου και της μετοχής του στην καθολικότητα, στο *verum catholicum*, βάσει του θεοκεντρικού προτύπου, των δύο δηλαδή φύσεων του Θεανθρώπου, της θείας και της ανθρώπινης. Το δίλημμα των «Κολλυβάδων» είναι προφανές. Αν παραμείνουν στον «ζήλο της πίστεως» και της «μοναχικής» αυθεντίας προς αποφυγή του γνωσιολογικού ανθρωποκεντρισμού και της φωνής των «αλλοτρίων» και των «νεωτερικών», οδηγούνται ή στον δογματικό υποκειμενισμό και τον απόλυτο σκεπτικισμό ή στο συμπέρασμα των αυτοδίδακτων «επταετών παιδαρίων» και στον κοινό νου, σύμφωνα με τον οποίον οι άνθρωποι δεν διαφέρουν από τους απλούς και απαίδευτους ανθρώπους, οι οποίοι, «αμαθείας» ένεκεν δεν είναι σε θέση να προβαίνουν στις διακρίσεις των καλών και ημαρτημένων συνόδων ή εκκλησιών, αφού, κατά τη διατύπωση του Πάριου, οι τελευταίοι, «σύνοδον ήκουσαν, τόσον φθάνει. Ευθύς προσκυνούσι και πείθονται».³⁸ Από το δίλημμα τούτο οι «Κολλυβάδες» προσπαθούν να απεγκλωβιστούν με την μετοχή στην καθολικότητα του Θεανθρώπου και την πεισματώδη εσωτερική πίστη στη μυστηριακή ζωή της εκκλησίας, όπως αυτή εκφράζεται λ. χ. στη μνήμη και στην ανάμνηση του γεγονότος της Αναστάσεως, στον ετήσιο δηλαδή κύκλο της ημέρας της Αναστάσεως και στην ανάμνηση του εβδομαδιαίου κύκλου της Κυριακής. Η Κυριακή αίρεται υπεράνω όλων των άλλων εορτών και αυτού τούτου του Σαββάτου εξ αιτίας των προνομίων της Αναστάσεως του Κυρίου και της αναστάσεως όλων των πιστών, της χαράς που προσφέρει, αλλά και εξ αιτίας των πλατωνικών της γνωρισμάτων, ότι δηλαδή, είναι «μία ..ομοία προς εαυτήν ακίνητος, ανέσπερος αδιάδεκτος»,³⁹ και πρώτη των ημερών που ανακυκλώνεται πολλάκις, σύμφωνα με την περί κυκλικής τροχιάς αντίληψη του χρόνου.⁴⁰ Ο ίδιος συγγραφέας με επιγραμματική διατύπωση ανακεφαλαιώνει την βαθύτερη αιτία της περι των κολλύβων έριδος που δεν είναι άλλη από τον φόβο απωλείας του ορατού κέντρου της ζωής δηλαδή της Αναστάσεως και της Κυριακής με τη σχετικοποίηση της σημασίας της. Από την άποψη αυτή η έρις ξεφεύγει τα αθωνικά όρια και αναδεικνύεται η «κορυφαία σύγκρουση της ορθοδόξου θεολογίας και

³⁷ *Δήλωσις*, ό. π. σ. 39.

³⁸ Αθ. Πάριος, ό. π. σ. 40.

³⁹ Νικοδήμου Αγιορείτου, *Ομολογία*, ό. π. σ. 54.

⁴⁰ Γ. Μποροβίλος, ό. π. σ. 186, σημ. 41.

σκέψεως με τον ενσχύσαντα Διαφωτισμό και τα ενδεχόμενα αδιέξοδά του, παρά κάτι το <παιδαριώδες>».⁴¹

III

Μετά την έξοδο του Νεόφυτου Κausοκαλυβίτη από τον Άθω και την Αθωνιάδα Σχολή διευρύνεται και εντείνεται η υπ' αυτού ανακίνηση των συνειδήσεων με την άσκηση του πεισματικού, αειπλόητου και αδιέξοδου θρησκευτικού του λόγου. Η μετακίνησή του από Σχολή σε Σχολή και από τον ελλαδικό σε ομόδοξες χώρες του Βορρά, η σχέση του με τους νεωτερικούς και τους μαθητές του, με τον Βούλγαρη και τους Αγιαννανίτες, το ενδιαφέρον του για τον Κατακτητή και την αδιαφορία για την ελευθερία του Γένους, επιβεβαιώνουν τη συνέχεια του πεισματικού του έργου, διδακτικού και γραπτού, και τη συνέπεια του ασυμβίβαστου χαρακτήρα του.

Ήδη, κατά την πρώτη του σχολαρχία στη Βατοπεδινή Σχολή (1749) ο Νεόφυτος, εξ αιτίας της αυστηρότητας του ασκητικού και εριστικού του χαρακτήρα και της έλλειψης εκπαιδευτικής εμπειρίας, δοκίμασε το ξεσήκωμα των μαθητών του, την απομάκρυνσή του από τη Σχολή και την αντικατάστασή του από τον Ευγένιο Βούλγαρη (1753). Η μεγάλη μόρφωση που διέθετε και η συμβολή του στην ίδρυση της Σχολής, σε τίποτε δεν βοήθησαν. Οι δύομιση περίπου μήνες που παρέμεινε μαζί με τον νέο σχολάρχη ήσαν αρκετοί για να οδηγήσουν στη διακοπή της συνεργασίας τους, σε ψύχρανση των σχέσεών τους, και στην αναχώρησή του για τα Κausοκαλύβια, όπου «προκρίνει να να λατομή ι... ομαλίζων την τραχείαν και απόκροτον κέλλαν του, παρά να κοπιάζη ι εις το σχολείον».⁴²

Η σχολαρχία του Νεόφυτου στη Χίο (1759) δεν ήταν επιτυχεστέρα και ευτυχεστέρα. Η εμπορική και οικονομική ευημερία των Χιωτών, η διαφοροποίησή τους από τους άλλους Έλληνες εξ αιτίας του πλούτου που διέθεταν, της δημιουργικής προόδου που είχαν επιτύχει και του κοσμοπολίτικου περιβάλλοντος που είχαν διαμορφώσει, όχι μόνο δεν ευνοούν τη θεμελίωση και διάδοση της αυστηρής ασκητικής διδασκαλίας του, αλλά εντείνουν την εναντίον αυτής αντίδραση και αντιπαράθεση των μαθητών του. Η έλλειψη εκπαιδευτικής εμπειρίας και η αδυναμία εκσυγχρονισμού της διδασκαλίας του συμπληρώνουν την αποτυχία του. Τα «υπέρ της συνεχούς θείας Μεταλήψεως» αυτού επιχειρήματα ελάχιστους μόνο πείθουν. Η αναγνώριση των θέσεών του, όπως και όλων των Κολλυβάδων, από τον Πατριάρχη Γρηγόριο τον Ε',⁴³ απετέλεσε ειρηνόφιλη, αν όχι αντιφατική για τον ίδιο, προσπάθεια παρά λύση του προβλήματος. Η συνέχεια των αντιδράσεων και ανακινήσεων των συνειδήσεων επιβεβαιώνει τούτο. Οι τελευταίες δεν περιορίζονται στους μαθητές και τους κοσμοπολίτες Χιώτες, αλλά επεκτείνονται και σε μορφωμένους και φημισμένους για τη σοφία τους μοναχούς, όπως είναι, λ. χ., ο Ιερομόναχος Κύριλλος Σγουρομαλινός, εξάδελφος του Κοραή. Η έντονη αντιμαχία

⁴¹ Γ. Μποροβίλος, ό. π. σ. 187.

⁴² Πβ. Ν. Λογάδη, *Παράλληλον φιλοσοφίας και Χριστιανισμού*, Κωνσταντινούπολις 1830, σ. 83, και, Γ. Πρίντζιπα, *Λογάδες του Γένους. Αγνωσμένοι δάσκαλοι της Τουρκοκρατίας*, Εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 1985, σ. 136.

⁴³ Πβ. Μ. Γεδεών, *Κανονικά διατάξεις*, τ. Β' Κωνσταντινούπολις 1888, σ. 152.

μεταξύ τους κατέστησε τη σύγκρουση αναπόφευκτη και την παραίτηση του Νεόφυτου από τη Σχολή επιτακτική (1763).⁴⁴

Την ίδια τύχη είχε και η σχολαρχία του Νεόφυτου στην Ανδριανούπολη. Αν η Χίος διέθετε οικονομική άνεση η Ανδριανούπολη διέθετε διέξοδο προς το Αιγαίο, θέση που εξασφάλιζε, εκτός από την οικονομική ανάπτυξη και ευημερία, με υψηλό δείκτη πολιτισμικής και πνευματικής δημιουργίας. Η Σχολή της Ανδριανούπολης διέθετε και τα δύο αυτά πλεονεκτήματα: οικονομική επιφάνεια και πολιτισμική ακτινοβολία, δύο πραγματικές προκλήσεις για ένα ταπεινό καλόγερο. Οι αντιφάσεις για μια ακόμη φορά εντείνουν τις αντιπαραθέσεις, ανακινούν τις συνειδήσεις, επισπεύδουν την παραίτηση και αναχώρηση του Νεόφυτου από τη Σχολή (1767), και οδηγούν, τελικά, στον διορισμό του στην Ακαδημία του Βουκουρεστίου (1768). Ωστόσο, η ωριμότητα του αιπλάνητου Κausοκαλυβίτη, ο μετριασμός του ακραίου συντηρητισμού του, το πλούσιο, εύχρηστο και επωφελές συγγραφικό του έργο που παρουσιάζει, οι νέες και προσγειωμένες θεωρίες που διατυπώνει, η εισαγωγή της νέας εκσυγχρονισμένης μεθόδου για την «μονολεκτική εξήγηση» που εφαρμόζει-σε αντικατάσταση της «ψυχαγωγικής» – δεν επαρκούν για να παρατείνουν την παραμονή του στην Ακαδημία πέρα των δύο ετών. Χρειαζόταν, επιπλέον, και η ειρηνική συνύπαρξη πράγμα δύσκολο στον αιώνα των φώτων και των ανταγωνισμών για τη διαδοχή του «Μεγάλου Ασθενούς», για την καταστολή των επαναστατικών κινήματων-της Ελληνικής επανάστασης συμπεριλαμβανομένης. Για την προετοιμασία του απελευθερωτικού κινήματος της πατρίδας του, για την αποκατάσταση της «ελευθερίας», του «φωτός των οφθαλμών» των συμπατριωτών του, ούτε λέξη. Το έργο τούτο έχουν προφανώς αναλάβει οι αγωνιστές ραγιάδες και οι φιλέλληνες του εξωτερικού. Ακόμη και για την επιβίωση της ίδιας της ελληνοχριστιανικής παιδείας την ουράνια διάσταση της οποίας εξυμνεί και εξαίρει αφήνει έξω από τους προβληματισμούς του. Αντιθέτως, τα πραγματικά ενδιαφέροντα του Νεόφυτου και των ομοφρόνων Κολλυβάδων – μεταξύ άλλων, εντοπίζονται πέρα και πάνω από τη δημιουργία ενός ανεξάρτητου και ελεύθερου Νεοελληνικού Έθνους. Η επιστολή του Ιατροφιλοσόφου Διονυσίου Πύρρου προς τους Αγίους Πατέρες, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονται και οι Κολλυβάδες, είναι εύγλωττη.⁴⁵ Στην εν λόγω επιστολή, από το ένα μέρος εξαπολύονται μύδροι κατά των νεωτερικών της Εσπερίας και από το άλλο επαινείται και υπερυψούται ο ειρηνόφιλος διεθνισμός του «καλοκάγαθου Σουλτάν Μετζίτ της Κωνσταντινοπόλεως... ο οποίος έπεμψεν εις την Ευρώπην τους υπουργούς του και έμαθον την μάθησιν και φιλοσοφίαν... η οποία ενώνει την ανθρωπότητα εις μίαν αγάπην και ομόνοιαν. Τα ίδια εύσημα απένειμε και στον «αξιέπαινον και φιλόμουσον Σαμή Πασιά εφένδη της Θεσσαλίας...αυτός ο σοφός Πασάς edιώρισεν εις την Θεσσαλίαν και Μακεδονίαν, κατά διαταγήν του Σουλτάνου να συστήσωσι σχολεία Ελληνικά και Τουρκικά, γαλλικά και αγγλικά, δια να φωτισθώσιν οι λαοί να γνωρίσωσι τον νόμον του Θεού και του βασιλέως, ώστε οι

⁴⁴ Πβ. Πρίντζιπα, ό. π. σ. 150.

⁴⁵ «Ανησυχίες δύο Λογίων Κληρικών για το μέλλον της Αθωνιάδος Σχολής», *Φιλογένεια*, τόμος Γ', τεύχος 3, σσ. 7-14.

αρχηγοί των εθνών, οι βασιλείς να διάγωσι βίον ήσυχον και ατάραχον και ειρηνικόν και οι λαοί να ευδαιμονήσωσιν».⁴⁶

Το πέπλο της σιωπής σκεπάζει και πάλι τους Έλληνες και τους Φιλέλληνες που έχουν σπουδάσει στη Δύση και σπεύδουν να βοηθήσουν στον «υπέρ πάντων αγώνα», όπως σκεπάζει και τα δεινά των υποδούλων αδελφών, τον σφαγιασμό, τον ευτελισμό, τον βίαιο εξισλαμισμό και τον εξαπονδρισμό τους. Το αντίθετο συμβαίνει με τους κρατούντες και δυνάστες, με την Μεγάλη Αικατερίνη και τον Σουλτάνο λ. χ., στους οποίους απευθύνει ύμνους ευχαριστηρίους για αγαθά παρόντα, αναμενόμενα και αλληλοσυγκρουόμενα. Η τελευταία συγκυρία της αναμέτρησης επέσπευσε την αναχώρηση του Νεόφυτου για την Τρανσυλβανία (1770), όπου θα παραμείνει επί εξαετία, για να επιστρέψει, τελικά, στην Ακαδημία, αλλά κάτω από εντελώς διαφορετικές συνθήκες, -άθλιες, τραγικές και θανατηφόρες. «Ανεμοβροχίζομαι δια των αναπεπταμένων θυρίδων και τρόπον κοχλίου καθ' εαυτόν συστρεφόμενος ενειλούμαι προς το νυχτερινόν ψύχος...», παραπονείται ο Νεόφυτος προς τον Ευγένιο τον οποίον παρακαλεί να τον βοηθήσει καθότι την εποχή εκείνη ο κλεινός Ευγένιος σταδιοδρομούσε στη Ρωσική αυλή και στην ομόδοξη Εκκλησία. Η θετική εξέλιξη από την πολύχρονη αντιπαράθεση των δύο ανδρών είναι η αποκατάσταση της αδελφικής αγάπης μεταξύ τους. «Εγηράσαμεν, αδελφέ Νεόφυτε, το νεανικόν εκείνο και ένθερμον και φίλερι και φιλελεγκτικόν...φιλότιμον και πρόχειρον εις τας κατά των άλλων καταφοράς και μέμψεις και διαβολάς, καιρός είναι να αποψηγή εν ημίν και να παύσει».⁴⁷ Πράγματι αυτό συνέβη. Η μακρά αντιπαράθεση έπαυσε και ετέθη στο ψυγείο για πάντα. Η τελική «ανάπαυσή» του πλησίαζε. Η πρόσκληση του Οικουμενικού Πατριάρχη Γαβριήλ του Δ' να διδάξει στην Πατριαρχική Ακαδημία (1783) στην Κωνσταντινούπολη ήταν πολύ τιμητική, αλλά αρκετά δύσκολη να πραγματοποιηθεί εξ αιτίας της ηλικίας του και της ταλαιπωρίας. Η πρόσκληση μας υπενθυμίζει συνειρμικά τις αντίστοιχες προσκλήσεις από τους Πατριάρχες: εκείνη του Ανθρακίτη προ εξηκονταετίας (1722) ο οποίος είχε να αντιμετωπίσει τις ίδιες συνθήκες προκειμένου όμως να απολογηθεί για τη διδασκαλία των «τριγώνων και των τετραγώνων», και εκείνη του Εφραίμ, Ηγουμένου της Μονής Βατοπεδίου (28/11/08), προκειμένου όμως να απολογηθεί ενώπιον της Ιεράς Συνόδου του Οικουμενικού Πατριαρχείου για το υπό έρευνα οικονομικό σκάνδαλο με πολιτικο-εκκλησιαστικές διαστάσεις.⁴⁸ Για τον Νεόφυτο Κausοκαλυβίτη ο μόνος «μισθός» που του απενεμήθη ήταν ο επιτάφιος επιγραμματικός θρήνος των μαθητών του ο οποίος, όπως πάντα, μετριάζει την οδύνη και στεφανώνει τους αγωνιστές σε οποιοδήποτε πεδίο και επίπεδο -ιδιαίτερα στο πεδίο της παιδείας και σε χρόνους της πικρής σκλαβιάς και του «χειροπιαστού σκότους»:

«Σοφού γέροντος τήι δε έγκειται δέμας
ώ πατρίς Ελλάς, νεόφυτος κλήσις πέλει».

Olympic Centre of Philosophy and Culture, Athens, lbargel@ppp.uoa.gr

⁴⁶ «Ανησυχίες δύο Λογίων Κληρικών...», ό. π. σ. 12.

⁴⁷ Πβ. Χ. Τζώγα, ό. π. σ. 28.

⁴⁸ «Ελευθεροτυπία», 27/11/2008.